

VILNIUS UNIVERSITY

Ina
KAŽURO

The practices of the Printing house of the Vilnius Basilian Monastery (1628–1839)

SUMMARY OF DOCTORAL DISSERTATION

Social sciences,
Communication and information S 008

VILNIUS 2019

This dissertation was written between 2014 and 2018 at Vilnius university.

Academic Supervisor – prof. habil. dr. Domas Kaunas (Social sciences, Communication and information – S 008).

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – **prof. dr. Aušra Navickienė** (Vilnius university, Social sciences, Communication and information – S 008).

Members:

Assoc. Prof. Dr. Alma Braziūnienė (Vilnius university, Social sciences, Communication and information – S 008),

Assoc. Prof. Dr. Mintautas Čiurinskas (The Institute of Lithuanian Literature and Folklore, The humanities, Philology – H 004),

Dr. Jolita Liškevičienė (Vilnius academy of Arts, The humanities, Art History – H 003),

Prof. dr. Arvydas Pacevičius (Vilnius university, Social sciences, Communication and information – S 008).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 11 a.m. on 20 June 2019 in Lecture Room 510 of The Faculty of Communication.

Address: Saulėtekio ave. 9, I house, LT-10222, Vilnius, Lithuania.

The summary of Doctoral Dissertation was sent out on 20 May 2019.

The text of this dissertation can be accessed at Vilnius university Library, as well as on the website of Vilnius University:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>.

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Ina
KAŽURO

Vilniaus bazilijonų vienuolyno spaustuvės veikla 1628–1839 m.

DAKTARO DISERTACIJOS SANTRAUKA

Socialiniai mokslai,
komunikacija ir informacija S 008

VILNIUS 2019

Disertacija rengta 2014–2018 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas – prof. habil. dr. Domas Kaunas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija – S 008).

Gynimo taryba:

Pirmininkė – **prof. dr. Aušra Navickienė** (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija – S 008).

Nariai:

doc. dr. Alma Braziūnienė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija – S 008),

doc. dr. Mintautas Čiurinskas (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004),

dr. Jolita Liškevičienė (Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra – H 003),

prof. dr. Arvydas Pacevičius (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija – S 008).

Disertacija ginama viešame disertacijos Gynimo tarybos posėdyje 2019 m. birželio 20 d. 11.00 val. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto 510 auditorijoje.

Adresas: Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius.

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2019 m. gegužės mėn. 20 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekoje ir VU interneto svetainėje adresu:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>.

Importance of the Topic. Since the early 16th century, the multinational Grand Duchy of Lithuania (GDL) saw a number of processes during which new Christian confessions were beginning to take shape. In 1596, one of the biggest ethnoconfessional communities of the GDL, one that had united the Ruthenians, i.e., the ancestors of present-day Ukrainians and Belarusians, broke off of the Patriarchate of Constantinople and announced the founding of a new Greek Catholic Church, known as the Uniate Church, subject to the Holy See of Rome. One of the best known and most controversial pages of Uniate Church history is concerned with the activities of the Order of Saint Basil the Great. The activities of the Basilian monks, who had united the spiritual traditions of both the Orthodox Christians and Catholics, were directed in such a way that they had surpassed narrow confessional needs and became an important shaping factor across different spheres of societal life in the GDL – they influenced not only religion but economics, education, and culture as well. The peculiarity of the Basilians was determined by the fact that they were occupied with the development of practices that had also coincided with the reforms of European post-Tridentine Catholic Church. The societal role of the Basilian monks in the GDL was expressed by an active engagement in cultural processes, especially in organizing the publishing and printing of books. Basilian monasteries possessed a developed network of printshops that was only surpassed by the Jesuit Colleges in terms of number of printshops that had belonged to them.

Despite the fact that the role Basilians had in the development of printing has been receiving plenty of attention during the recent years, we are yet to find a study in academic literature that would specifically address the oldest Basilian printing enterprise – the printing house of the Vilnius Monastery of the Holy Trinity. However, research into this particular printing house can explain the origins and development directions of the whole Basilian press

as a cultural phenomenon of the GDL and the Polish-Lithuanian Commonwealth. In this way, it can also bring us to a more real understanding of the past.

There is another very important aspect marking the importance of studying the printing house of the Vilnius Monastery of the Holy Trinity. This printing enterprise had operated in the GDL's capital city for more than two centuries. Because of its location in the administrative and economic center of the state, it had more opportunities to participate in the cultural processes than other enterprises from the periphery. It must be noted that Vilnius was an extraordinary city in the history of the GDL, since it was the only city with several operating institutional printshops. On the other hand, the clustering of a few printshops gave rise to specific issues, especially those of competition, which were significant in the development and variety of printing in the GDL. Another unique trait of Vilnius – multiculturalism – has clear connections with the topical questions of today's society. Because of the increasing international migration, people today face instances of intolerance and preconceived attitudes, and scholars from all fields are encouraged by society to analyze the causes of these problems and seek paths to solving them. The researchers of historical phenomena can provide important knowledge about how a tolerant and culturally respectful environment was being created in a multinational society in the past. The Basilian monastery in the GDL's capital represented the Greek Catholic Church, which had less rights than the Roman Catholic Church in the confessional hierarchy of the Polish-Lithuanian Commonwealth. In spite of their lower social status, the Basilian monks were able to develop printing operations in a society that was dominated by Catholics. The consequences of this situation (i.e., the losses and the achievements) that reflect the peculiarities of the GDL's culture become apparent starting from here

What should also be accentuated is the relevance of studying the first Basilian printing enterprise on a scale encompassing the humanities of the whole Eastern European region, especially bearing in mind the political and ecclesiastical events that have occurred in the Ukrainian society during the last decade. The accelerated process of integration into the European Union have highlighted the signs of crisis in Ukraine's society, which are related to various social phenomena. For this reason, Ukrainian scholars are looking for concepts that would elucidate the historical causes behind these modern processes and would also establish closer links between Ukraine and the heritage of the Polish-Lithuanian Commonwealth, especially that of the Grand Duchy of Lithuania, which played the role of intermediary in the dissemination of the values of Christian Europe. From this perspective, the attitude that Ukraine's society has toward the Vilnius Basilian Monastery of the Holy Trinity is noteworthy. Today it is a gathering point for the Ukrainian Uniate diaspora of Lithuania, a community that regard themselves as the successors of the GDL's values. For the Ukrainian church historians, this monastery is important as an administrative and spiritual center of the Basilian monks, and they regard Vilnius with due significance as well, owing to the fact that it was the former capital city of the Kyivan Metropolitanate. Lithuanian scholars, too, are interested in developing new historiosophical concepts that would help in grasping the particularities of the multinational and multicultural GDL. Thus, a new study of the printing house of the Vilnius Monastery of the Holy Trinity would contribute to establishing a closer historical and cultural commonality between Lithuania and Ukraine.

Past Research on the Topic. The printing house of the Vilnius Monastery of the Holy Trinity was first begun to be studied by scholars when it was still operating – in 1823 and 1826, as it was mentioned in the historical accounts by Joachim Lelewel and Jerzy

Samuel Bandtkie as one of the old printshops in the Polish-Lithuanian Commonwealth. The Vilnius Basilian printing house today is at crossroads of several national historiographical traditions. There is a trend dominating across different countries to focus on studying only one segment of the publishing repertoire based on the criterion of language, associated with particular ethnic groups. For example, Polish scholars most often study Polish books from the 17th–18th c. (excluding Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew), and Russians, Belarusians, and Ukrainians devote the most attention to Basilian Cyrillic books (and especially those of the Old Believers). Lithuanian scholars deserve particular merit for having determined the qualitative and quantitative features of the books in Lithuanian. On the other hand, despite of the outlines that are becoming more and more defined, all of these studies fail to give us a comprehensive view of the publishing repertoire of the Vilnius Basilian printing house. It is also so because Latin books from the 18th c. rarely come into the scope of research, while the features of Latin, Polish, Latvian, and Uniate Cyrillic books from the early 19th c. have not been studied at all. The opinion of a Polish scholar, Maria Pidtypczak-Majerowicz, prevails in the historiography, according to which by the end of 18th c. the Basilians of Vilnius had published 237 books that reference the printing house and another 81 without any data about the printshop.

Most of the gaps can be observed within the historiography when one attempts to study the activities of the Basilian printing house. Up to this day its history is dominated by the forming of a factual base, and one may even find some baseless opinions and contradictory estimations. Despite the lack of data and data analysis, researchers provide their insights by which they establish the visions of more modern concepts. On the other hand, there are many contemporary discoveries made in the field of the humanities that could be used in overcoming the historiographic deficiencies; considering the confessional, societal, and cultural context of the

epoch being studied, these discoveries can help the scholars persist in their research.

The Research Problem. The analysis of the historiography has showed that conclusions on the operational features of the printing house of the Vilnius Basilian monastery, as well as how the printing house was evaluated, were at times influenced not as much by the scarcity of sources as by certain methodological predispositions. In some of the studies, the factors that describe the nature of the studied object are overlooked. In such cases, the peculiarities of the historical phenomenon are best established based on its specific features, which arise from its demands, the context, etc. To regard the social nature of the phenomenon is especially necessary. In this concern, two features specific to this institutional printing enterprise must be noted. First and foremost, the printing house of the Vilnius Basilian monastery belonged to the monks that had founded it, i.e., to a religious organization that had its own vocations, mission, work methods, etc. On another hand, the printshop was an integral part of the city's and the state's printing business system. These two features represent two social systems – a religious and an economic one, alongside which a third system was continually operating as well – a system of communication, one that also impacts the functioning of the printshop. From this, we see that the printshop is a many-faceted social phenomenon. The interests of a religious institution, the economic and technical laws of printing, and societal communication tendencies are intertwined within it. Thus, in order to understand it, these many social facets must be addressed. Addressing the provided comments, the following **problem** of the research is formulated: how did the religious nature and pragmatic-economic interests impact the development of the printshop and were represented in its production? In solving this problem, it is hoped that light will be shed upon the peculiarities of one element of the GDL's societal communication system.

The object of the research – the staff, the output of the printshop, and the way printing operations were organized in the printing house of the Vilnius Basilian Monastery of the Holy Trinity. The output of the printshop is considered to encompass any of the materials that were being printed, i.e., books, brochures, pictures, as well as ephemera. The chronological borders of the research are 1628–1839, i.e., beginning with the first book in which bibliographers were able to trace the publishing data of the printing house, and ending with the closing of the Greek Catholic Church, after which the Vilnius Basilian Monastery, with all of its movable and immovable property, was transferred to the Orthodox Church.

The aim of the research is to determine the forces that had impacted the development of the printing house and its production structure from 1628 to 1839, taking into account its religious nature and the pragmatic-economic factors impacting it within the context of the cultural, societal, and ecclesiastical communication of the GDL of the 17th–18th c. To achieve the stated aim, the following **objectives** are set:

- 1) to analyze the historical, confessional, and cultural context of the origins of the Basilians book printing;
- 2) to substantiate the periodization of the printing house's activity and to examine the legal, technical, and organizational aspects of its operations;
- 3) to determine the quantitative and qualitative (denoting originality) indicators of the printing house's production and its thematic and typological structure, which was influenced by the changes occurring within the GDL's Church establishment and society up to the early 19th c.

The Source Base of the Research. The research was conducted based on an extensive base of sources, wherein four types of sources were accrued: 1) Archival documents; 2) Published normative documents; 3) The output of the printing house; 4) The

material monuments of the Vilnius Monastery of the Holy Trinity (buildings and rooms).

1. The major part of the archival documents is stored in the memory institutions of Vilnius and St. Petersburg. Among the documents found within the Office of the Chief Archivist of Lithuania, six documents valuable to this study are accumulated in the Vilnius Monastery of the Holy Trinity Fund (f. 1178). Other singular documents linked to the printing house had to be gathered from several funds: the Uniate Spiritual Consistory of Lithuania (f. 634), the Office of the Governor-General of Vilna, Kovno and Grodno Provinces (f. 378), the Educational District of Vilna (f. 567), and the Vilnius City Magistrate fund (f. 458).

Several inventories of the monastery from the early 19th c. are stored in the Manuscript Department of Vilnius University Library (f. 4, inventories), which provide a wide variety of data regarding the Basilian printing house. Facts about Basilian activities linked to the printing house can be found across other singular documents, which are stored in inventory funds (f. 4) and funds of scientific works and treatises (f. 3). Documents of similar nature can also be found in the fund of the Manuscript Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences (f. 41).

The Pavel Dobrokhotov Collection from the Library of the Institute of History of the Russian Academy of Sciences (Coll. 52) holds particularly important documents, such as the 17th–early 19th c. catalogues of the Lithuanian Basilian provincial monks and the monastery's inventories from the years 1774 and 1799. Data on monks-printers can be found in a monastery visitation document from 1778, which is housed in the Greek-Uniate Metropolitan Chancellery Fund of the Russian State Historical Archive (St. Petersburg) (f. 823).

The National Historical Archives of Belarus (Minsk) contain inventories of the Vilnius Basilian monastery from 1819 and 1821 (f. 136). The Manuscript Department of the Austrian National

Library (Vienna) holds collected visitations of Basilian monasteries from the 18th c., which had previously belonged to the managing body of the Lithuanian Basilian province. The Vilnius Basilian printing house's inventory covering the years 1709–1710, taken from the Austrian National Library (SN-3845), adjusts the historiographical opinion regarding the printshop being relocated to the Supraśl Basilian monastery. In addition, the visitation reports from 1793–1798, which were compiled by Basilian Silvester Antonowicz (SN-3849), are very valuable; he had captured the domestic conditions, complaints, state of health, fulfillment of duties, etc. of the monks (and the printers amongst them) in great detail. This document gives a many-sided perspective on life within the Vilnius Basilian monastery before the persecutions of Imperial Russia had started.

It can be seen that the largest group of archival documents consists of inventories – domestic documents of the Vilnius Basilian monastery.

2. Normative documents (constitutions, decrees, privileges, laws) belong to the group of published sources. The constitutions of the Basilians (Vilnius, 1773) are the first documents to contain the formulated need for press in carrying out the Order's mission. The rulings of 17th c. Basilian congregations (Vilnius, 1900) and the circulars of the Lithuanian Basilian Provincial Superior (Vilnius, 1784–1786) are important in the sense that they disclose the relations between the printing house of the Vilnius Basilians and the province of Lithuania's Basilians. The Belarusian translation of the GDL ruler's privilege granted to the Lithuania Basilian province for relocating the printing house to Vitebsk was published in 1996. In addition, the relationship of the printing house and the Vilnius Monastery of the Holy Trinity can be explained on the basis of privileges that were granted to the monastery itself. These privileges are published in 19th c. historical document corpuses (Vilnius, 1843; Vilnius, 1878). The collections

of Imperial Russian laws (St. Petersburg, 1830; St. Petersburg, 1830–1885) have assembled the particular laws that describe Russian policies toward the Basilians and their printshops.

3. Books published by the Basilians are considered to be an important historical source of the printing house. They are analyzed based on various aspects, both as mediums storing diverse kinds of information and as material objects. Various bibliographic devices were foremost used for composing the list of books published in the printing house of the Vilnius Basilians. Polish books from the 17th–18th c., printed by the Basilians, are registered in checklists *Polish Books published in Lithuania in the 17th century* (1998) and *Polish Books published in Lithuania in the 18th century* (2015) – a total of 244 positions, while Karol Estreicher’s bibliography holds 99 Polish publications that were published during the first decades of the 19th c. One more Polish publication of the same time period is mentioned in Adam Jocher’s bibliography (Vol. 2, No. 4179). An analysis of the *List of Lithuania’s Latin Books from the 17th century* (1998) allowed to determine 12 Latin publications that were printed in the 17th c., while data about Latin publications printed in the 18th c. (68) and the first decades of the 19th c. (26) had to be gathered from the volumes of Estreicher’s bibliography, which resulted in a total of 94 positions. K. Estreicher also managed to note one French publication (1765) made in the printing house of the Vilnius Basilians. The main sources for Cyrillic books were the catalogue of Cyrillic books compiled by Georgii Golenchenko (1986) as well as bibliographic publications by Andrei Voznesensky (1991) and Irina Pochinskaya (1994). Based on the works of these authors, 12 Uniate Cyrillic publications, printed in the 17th c. and the second half of the 18th c., were found; 56 Cyrillic publications of the Old Believers published during 1767–1808 were also determined. Another four Uniate Cyrillic publications from the first decade of the 19th c. are reflected in the bibliographies of Alexei Rodosky (1894), Vukol Undolsky

(1871) and Jakov Golovatsky (1874). The Lithuanian books produced by the Vilnius Basilians that span a period from the second half of the 18th c. to the first decades of the 19th c. are comprehensively described in the first volume of the bibliography *Books in Lithuanian* (1969) – a total of 52 positions. The scholars who compiled the Latvian National Bibliography (1999) distinguished eight Latvian publications. Therefore, on the basis of the abovementioned bibliographic instruments, data were successfully gathered on around 583 publications published in various languages. It must be noted that the publishing data of some of these publications are not disclosed in bibliographies and were instead clarified by analyzing the copies *de visu*.

Moreover, the list of books was supplemented with 194 positions that were determined using other sources, i.e., archival documents, card or virtual catalogues of libraries located in Vilnius, and studies published by other scholars. From a typological point of view, the largest part of this group consists of liturgical calendars from the first decades of the 19th c. (84 in total) and school programs (16 in total). It was considerably difficult to identify the 18th c. printed materials that had no publishing data. Anonymous publications would be considered to be attributed to the Vilnius Basilian printing house if they had met certain conditions: first, the publication had to contain not one but several non-homogenous ornamental elements, which were typically used by Basilian printers; second, the connections of the contents and the Basilian environment had to be taken into account (the identity of the author, the occasion for creating such a text, and other similar questions had to be answered). All of the publications that were determined from other sources (except the 84 liturgical calendars and 16 school programs) are reflected in appendices 1–4.

Therefore, the list of the printing house's publishing production that has been accumulated for the present study, which is stored in a digital archive belonging to the author, consists of 777 positions,

encompassing printed materials of various languages and spanning a period of 1628–1837.

4. Seeking to examine the activities of the Basilian printshop in a thorough manner, the material monuments of the Vilnius Monastery of the Holy Trinity were also included in the sources used for this study – the buildings (current address: 7b Aušros vartų Street) and rooms. The location, size, and equipment of the printing house’s rooms during different time periods aid in determining its importance within the hierarchy of the various premises (sacral, residential, or official) of the monastery.

Methodology of the Research. This dissertation is a scientific work on book history and is concerned with one particular printing institution, and simultaneously it is a study on the culture of early modernity of the GDL, the essential forming factor of which was the Church. When asking the question of why is it relevant at all to study the activities of the printing house, the focus undoubtedly shifts to the foundational idea of book’s impact on human history. A sociological definition put forward by book historians has been chosen as the theoretical framework of this research; this definition conceptualizes the book as “the product of human agency in complex and highly volatile contexts” (McKenzie, 1999). Based on this definition, the printshop is understood as a specific social institution interacting with other actors that seek to create a printed book.

On the other hand, book scholars are concerned with the fact that in examining a printing house’s forms and ways of interaction with other institutions and book culture actors, we may distance ourselves from the objectives of book history. Seeking to avoid this, the study follows the theoretical scheme of Thom R. Adams and Nicolas Barker (London and New York, 2006), which makes it possible to analyze the activities of all actors present in the creation of a printed book, including that of the printshop, without overlooking their roles in the general circuit of the book’s

communication. Even though this scheme is actually just an improved variant of Robert Darnton's Communications Circuit, this scholar has acknowledged the meaning and benefit of these improvements. So, T. R. Adams and N. Barker define five stages within the circuit of a book's communication (publishing, manufacture, distribution, reception, and survival) that change as they are influenced by four outside pressures. Despite its narrow industrial nature, the role of the printshop in the 15th–18th c. encompassed three stages of the circuit – publishing, manufacture, and distribution. That is enough for predicting the features of the stages of reception and survival, which surpass the boundaries of the study, and determining the peculiarities inherent to the whole communications circuit of the book.

In describing the theoretical foundation of the study, it is important to note that out of the four outside pressures of the 'Communications circuit', put forward by T. R. Adams and N. Barker, three of them consist of a single field of social life and are described as (1) intellectual influences, (2) commercial pressures, and (3) social behavior and taste. But one outside pressure factor consists of even three different parts – political, legal, and religious influence. Such a connection can be easily substantiated using the criterion of legitimation, but in a confessionally heterogeneous society, the structure of which had depended on the status of several Churches, the pressures are better to be separated as independent albeit closely related to one another. The adjusting of the outside pressures of the 'Communications circuit' does not object to the authors who urge to define the pressures based on the circumstances present in a particular society. From this perspective, it must be noted that the Basilian printing house was decisively influenced by the institution that had founded it, i.e., the Basilian Order, which had belonged to the Uniate Church of the Polish-Lithuanian Commonwealth. This perspective interprets the printing house as an integral part of the Church environment, while

its production is regarded as the cultural product of the said environment. It inclines us, as we examine the religious context, to follow the works by Lithuanian scholars that draw the guidelines of the GDL Church history and integrate it into the context of European processes.

Finally, another methodological condition must be noted, one which arises from the scheme proposed by T. R. Adams and N. Barker and which defines the theoretical framework of the study. Book historians have recently been emphasizing the fact that the bulk of profits of the printshop was made up on small and irregular jobs on commission (“jobbing printing”). Thus, the definition of the final material item of the ‘Communications circuit’ had to be expanded to include the meaning of a ‘bibliographical document’, which covers not only books but also the “proofs of books, printed blank forms to be filled in, playbills, proclamations, printed pictures, business cards, even matchbox covers” (T. R. Adams and N. Barker, 2006). Speaking of the books themselves, this study follows the principle that in seeking to uncover the book’s impact on human history, the ‘universum’ of all books must be determined; books that, according to Roger Chartier, were “ever published or read, independently of whether the contemporary philosophical or philological tradition deems their texts as worthy”.

The selection of the study methods was determined by both studies on other printing enterprises of the GDL analogous to the Vilnius Basilian printing house and the experience accumulated by the modern book history science in analyzing the book’s impact on society. Therefore, historical methods were utilized in determining the developmental laws of the printing house: the *genetic*, *comparative*, and *descriptive* methods. The *method of periodization* was applied in discerning and substantiating the stages of historical development. Any recurring data on productivity and technical provision during various time periods are analyzed and compared using the accumulated statistical data.

The social level of the phenomenon under study presupposes the participation of certain societal groups. This aspect is analyzed using the *biographical method* – by determining the nature of the activities of the organizers and executors of printing as well as other agents with interests in the outcomes of the printing. Out of the methods of book science, the *bibliographic method* ought to be mentioned the first. The bibliographic base of the printing house was developed and grouping of all production according to various quantitative and qualitative criteria was done using this method. The whole of the accumulated bibliographic information was turned into a basis for analyzing the printing house output's trends in accordance with the synchronic and diachronic aspects. Using the *typographical method* (an analysis of ornaments and fonts), anonymous publications and counterfeitings were identified. This has allowed to clarify some statements of the historiography and attribute a series of anonymous publications to the printshop. Discerning the social functions of the printing house's publications, the *functional method of book science* was applied, while the typological features of the repertoire were determined using the *structural typological method*.

Novelty of the Research. The research offers a complex approach to the study of the printshop while taking into account its institutional ecclesial origin. This complex approach emphasizes that the developmental directions of the Basilian printing house were determined by different factors – ecclesiastical first, and those of the printing business second. Additionally, in disclosing the features of the printshop's activity, the societal communication of the GDL should be evaluated as well – it is understood as communication in print between different social classes and groups. The study of the printshop opens new perspectives in researching the print culture of 16th–18th c. Vilnius. So far, only two old printing houses of Vilnius, which represent different cultures of the GDL, were given extensive analysis: the Jesuit Academy

printing house, which is linked to the institutional culture of higher education establishments, and the printing house of the Mamonich family, which represented the commercial burghers culture. The study of the Basilian printing house discloses the institutional tradition of the Vilnius monasteries, a tradition wherein several Christian confessional cultures were interacting with each other. Moreover, the history of the printshop supplements the history of the Lithuanian Basilian province, which is still insufficiently known. The study deals with the forming of the Basilian monastic order as a distinctive intellectual elite of the GDL, and the study touches upon its communication with Roman Catholic religious orders, the nobility of the GDL, and the peasant society.

Statements to Be Defended:

1. An institutional printing house is characterized by contradictory tendencies, which emerge as a result of the separate objectives of the printshop and its owners. On the one hand, the printing house follows a business model, and in doing so seeks to independently shape a direction for how the printing jobs are handled, coordinating jobs for their own with commissions placed by other societal groups. On the other hand, the printshop cannot break away from the ecclesiastical institution, which demands the printshop to abide by its interests and control. The variations of how such a controversy may be resolved determine the peculiarities of each institutional printing house and the features of the whole printing culture of the GDL.

2. The activities of the printing house have encouraged the establishment of professional institutions of censors, printers, authors, and book distributors in Lithuanian Basilian province. These institutions maintained the vitality of book communication.

3. The Vilnius Basilian printing house, because of the considerably high quality of its prints, had received publishing commissions from other religious confessions (the Roman Catholics and Old Believers) as well as academics (from Vilnius University); for that

reason, its repertoire was not limited to a narrow confessional purpose.

4. Materials produced by the Vilnius Basilian printing house exceed the data found within the historiography by multiple times; this allows to consider this printing house to have been one of the largest printing enterprises (after the Jesuit Academy printing house) in Vilnius and the whole GDL.

Structure of the Dissertation. The dissertation consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of sources and references, and four appendices. The first chapter of the dissertation is focused on describing the social and confessional factors that had impact on the founding of the printshop and the directions of its activities. The first section of the first chapter analyzes the context of the GDL's printing from the period of the late 16th to the early 17th c., further examining the directions in which the printshops of the Basilian monasteries (of Supraśl, Pochaiv, Univ, Minsk) and other Uniate institutions (of the bishops, the Brotherhood) had developed. The second section of the first chapter examines how the Basilian Order has developed, being a post-Tridentine monastic organization, and it puts emphasis on the peculiarities of the Lithuanian province. This section also determines the activities that facilitated the spread of book culture: the organization of education and pastoral care. The third section of the first chapter discloses the peculiarities of the Vilnius Monastery of the Holy Trinity that had determined the possibilities of establishing a printing house here.

The second chapter of the dissertation deals with the aspects of founding the printing house as well as its periodization and activity; here it is determined how the legal status of the printshop changed together with the political conditions surrounding it. This chapter also analyzes the material capabilities of the printing house during different time periods and the manner in which work was organized. Moreover, taking into account the wide functionality of

the printshop, questions regarding both the publishing and distribution of books are examined. The first subsection of the second section determines the printing house's prefects and staff, analyzes their social characteristics, and reconstructs the number of employed personnel during different time periods. The third section is concerned with the printing house's destiny after the abolition of the Greek Catholic Church and the Basilian order.

The third chapter of the dissertation determines and analyzes, based on various aspects, the features of the printing house's production. This chapter contains a description of the general quantitative parameters of the printing output and the dynamics of its printing during different time periods. A separate question is raised regarding the ratio of reprints to original production. The peculiarities of literary publications are determined by analyzing the connections between their content and the demands of the GDL's society and the Church as well as certain ideological concepts. In addition, the relevance of the published production is concluded by analyzing social characteristics of the authors, translators, and compilers. In the third section of the third chapter, Basilian books are analyzed as material artefacts – focus is put on their format, size, bindings, fonts and typographic design. The outer and inner elements of artefacts are consistently compared to the purpose of their texts.

Conclusions

1. A complex analysis of the printing house of the Vilnius Basilians was possible by first determining all of the factors that had promoted its founding. This study has determined that the Greek Catholic (i.e., the Uniate) Church's position during the first decades of the 17th c. was important for the emergence of the printshop as an institutional department. The study also found that the development and aims of the Basilian order, reformed in accordance with post-Tridentine principles, were of no smaller

significance to the printing house: the missionary calling of the monks incited them to further develop the pastoral care of the believers, carry out the education of the masses, and ensure the preparation of new formation clergy. Since the printed book was an auxiliary tool for all of these activities, the order authorities, prompted by necessity, realized the requisite of their own printshop at a fairly early point in time. An analysis of the activities of the Vilnius Basilian Monastery as the location of the printing house showed that book culture was always fostered within the monastery; collections of books were being accumulated here, which ensured the conditions necessary for the literary activities of the clergy. What also became clear is that the friendly relations fostered between the Basilian monks and the Vilnius city community and its elite provided the conditions for the closer liaison that the Basilians had with Catholic culture, and this impacted the quality of the printing house's repertoire.

2. The study has showed that the printing house was being refurbished four times by different founders, and that its financial state and capabilities had depended on the expectations and aims of the founders. The Uniate Church hierarchs of the 17th c. regarded the printing house as a manufacturer of liturgical books, and this had narrowed its field of activity as well as its capabilities of ensuring consistent profits. In the 18th c., the supervision of the printshop was taken over by the managing body of the Lithuanian Basilian province, which were concerned with the printing house not only as a means of producing books but also as a material source for the Lithuanian Basilian province. It could be stated that such a perspective was beneficial to the development of the printing house's activity, as the economic well-being of the printing house was then regarded. After the third partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the managing body of Lithuanian Basilian province remained as the owner of the printshop up to 1832, when the office of the Basilian provincial

was eliminated. The hostile policy of Imperial Russia, as well as the secularization occurring within the society, prompted the Basilian monks to adjust themselves to the new social reality; during that time, there appear no marked efforts toward the renovation of the printing house by the managing body of the monks. This study adjusts the statement present in historiography regarding the closing of the printing house in 1839. In truth, its last publications were printed in 1837, while in 1838, the prefect of the printshop was removed from his position for ignoring the orders of the Russian administration. Furthermore, it became clear that in 1839, the Russian authorities still had no clear plan on the future use of the printing house's equipment. It could be stated that the printing house's fate was finally sealed in 1844, when the Spiritual College of Roman Catholics, which had belonged to the Russian Ministry of Internal Affairs, decreed to have all monastery printshops closed.

3. Today there still is a lack of data pertaining to how the printing house's work was organized during the first period of activity (1628–1693); however, it could be stated that it was a quite capable manufacture-type enterprise in the second part of the 18th c.: the printing house's hall held 4 printing presses and one press for printing engravings. This printing house matched a medium-sized 18th c. printshop of the Polish-Lithuanian Commonwealth. During the course of the study, the statement made by Vytautas Merkys could not be supported, namely that the printing house had 11 printing presses in 1811. The study discovered that the typographic ornaments of the 17th c. Basilian printing house were supplemented with ornaments from the Leon Mamonich's printing house and from the printshop of Kutein Orthodox Monastery. Also, instances of copying and migration of 18th c. vignettes and other ornaments present in publications attest to the connections that the Basilians had with other printshops from Vilnius and the rest of the Polish-Lithuanian Commonwealth. However, the causes of connections

remain unclear and warrant new and more profound studies on the printing in the GDL. The staff of the Basilian printing house was the same as in other institutional printing enterprises of the Polish-Lithuanian Commonwealth: its prefects were educated clergymen, the printing work was carried out by qualified friars, while from the late 18th c., printers' positions were taken over by only hired workers mostly of noble origin. At the juncture of the 18th–19th c., the staff of the printing house consisted of 10 persons. An analysis of book advertising and their distribution channels disclosed a fairly conservative perspective that the printing house's superiors had on the organizing distribution of production, which had contributed to the printing house's stagnation in the early 19th c.

4. Based on an analysis of archived data, it was determined that the printing house had taken all kinds of commissions during all time periods, which had also encompassed ephemera. This study definitely refutes the widely known claim that proclamations were being printed in the Vilnius Basilian printing house in 1794, and a statement made by Vladas Abramavičius that the Basilians were publishing the newspaper of the Lithuanian Supreme National Council during the same year. Even without the proclamations and newspapers, it was possible to determine that the printing house output consisted of 777 titles, which, including volumes, made up 802 published copies; these numbers greatly exceed those that were introduced by A. Kawecka and M. Pidlypczak-Majerowicz and since then reiterated in the literature. New data allow us to conclusively state that out of all the Basilian printshops of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the one located in Vilnius has produced the largest publishing repertoire. Based on knowledge collected by historiography regarding other printing enterprises located in Vilnius from the 17th to early 19th c., it could be said that the printing house of the Vilnius Basilians, in terms of the volume of its production, was second only to the Jezuit Academy printing house and surpassed the institutional printing houses of the

Franciscans, Piarists, and the Lazarists. A thematic and typological analysis of the publications allows us to state that the Basilians had no particular long-term publishing strategy. This correlates with the fairly small amount of Uniate and Basilian works in the printing-house output, which is instead dominated by writings of private individuals and those of the other Catholic monastic orders of the GDL and the Polish-Lithuanian Commonwealth. From the perspective of authors and language, the larger part of the repertoire consisted of Polish texts by contemporaneous authors. In addition, the publishing production was considerably supplemented by reprints and re-editions of publications both from their own repertoire and taken from others. Based on purpose, religious literature of the applied variety, encompassing various sides of personal and societal life, prevailed among the publications. An analysis of the publications' outer features shows a tendency to publish cheap, small format books that are meant for a wider Catholic audience. The printing house's typographical design can be described as traditional and quite masterful, as the printers were able to retain the artistic preferences of several Churches.

5. Within the context of Basilian print and Uniate Church history, the Vilnius Basilian printing house emerges as an important publisher of the theological and scientific historical Uniate works. The publishing of theological and historical treatises by Basilians Pachomiusz Ohilewicz, Ignacy Kulczyński, Józef Narolski, Ignacy Stebelski, and Ambroży Kiryat was important for the shaping of the identity of the Uniate Church. Moreover, this study also confirms that the printing house of the Vilnius Basilians had remained on the fringes when it came to publishing Uniate liturgical books. Meanwhile, Catholic theological literature, especially devotional literature of all sorts and published in various languages, corresponded to the directions of the post-Tridentine Catholic reforms, and the frequent editions of primers published in various

languages – Church Slavic, Polish, Lithuanian, Latvian, Latin – had met the objectives of the missionary action. Having determined the main types of religiously oriented books, we see a clearer missionary nature of the whole repertoire. This description corresponds to publications by some Catholic reform activists, which are usually taken as representing the moderate direction of the Enlightenment. It would be wrong to assume that the Basilians had supported the increasing secularization within the society. However, despite their conservative views, by the 19th c. the Basilians were able to establish a fairly stable printing enterprise that had served the newer generation of clergy and academics by professionally carrying out printing commissions and partly fulfilling the society's needs to have relevant literature.

6. Looking from the social and communicative perspectives, the printing house's role was determined by its capacity to initiate social practices associated with book culture. The founding of the printing house had encouraged the emergence of several other institutions within the Basilian monastic order that were responsible for sustaining vitality of printed books' communication. First, it was the institution of the Basilian authors, translators and compilers, which was concerned with creating book texts. Since the institutional nature of the Basilian printing house had required it to comply with the canons and values acknowledged by the Church, this had prompted the founding of an institution for legitimizing books – a Basilian censorship. Basilian printers were the ones making up the third institution of the 'Communications circuit', which was responsible for the materialization of the book, i.e., printing. During the last stage of the book's communication, in which the distribution of the book occurs, the aims of the earlier stages are fulfilled while the preconditions for creating new books arise simultaneously. During this stage, the main role will be that of Basilian distributors – both monasteries and specially appointed individuals (the prefect of the printing house, for example). This

study shows that every participant group (institution) working within the communications circuit of the book was open to representatives of other social classes, while the printshop became a connecting factor. It must especially be noted that since the 17th c., women authors were cooperating with the printing house; for several centuries, these women made up the smallest group of texts' creators within the GDL. Therefore, communications cycle of the book, developed by the printing house and connected into a circuit – the Basilian authors, censors, printers, and distributors – demonstrates the integration of the 17th–18th c. institutional printshop in GDL society and its importance in the process of shaping book culture.

Temos aktualumas. Nuo XVI a. pradžios daugiatautėje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) vyko naujų krikščioniškų konfesijų formavimosi procesai. 1596 m. viena stambiausių LDK etnokonfesinių bendruomenių, vienijusių rusėnus, t. y. dabartinių baltarusių bei ukrainiečių protėvius, atsiskyrė nuo Konstantinopolio stačiatikių bažnyčios ir paskelbė apie naujos, Graikų katalikų arba Unitų bažnyčios, pavaldžios Romos popiežiškajam sostui, įkūrimą. Vienas ryškiausių bei prieštaringiausių Unitų bažnyčios istorijos puslapių yra susijęs su Šv. Bazilijaus Didžiojo vienuolių ordino veikla. Bazilijonų vienuolijos, sujungusios stačiatikių ir katalikų dvasinę tradiciją, veiklos kryptys peržengė siaurus konfesinius poreikius ir tapo svarbiu formavimo veiksmu skirtingose LDK visuomeninio gyvenimo srityse – ne tik religijoje, bet ir ekonomikoje, švietime bei kultūroje. Bazilijonų savitumą nulėmė plėtojimas veiklą, kurios sutapo su potridentinėmis Europos Katalikų bažnyčios reformomis. Visuomeninis bazilijonų vienuolijos vaidmuo LDK reikėsi aktyviu dalyvavimu kultūros procesuose ypač organizuojant knygų leidybą ir spausdinimą. Bazilijonų vienuolynai turėjo išplėtotą spaustuvių tinklą, kuris įmonių gausa nusileido tik jėzuitų kolegijų spaustuvių skaičiui.

Nors paskutiniaisiais metais bazilijonų vaidmeniui spaudos raidoje skiriama nemažai dėmesio, vis dėlto mokslinėje literatūroje nerasime specialaus darbo, skirto pačiai seniausiai bazilijonų spaudos įmonei – Vilniaus Švč. Trejybės vienuolyno spaustuvei. O kaip tik jos tyrimas gali paaiškinti visos bazilijonų spaudos, kaip LDK ir Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) spaudos, kultūros reiškinio ištakas bei raidos kryptis ir taip priartinti prie realesnio praeities pažinimo.

Labai svarbus yra ir kitas aspektas, išryškinantis Vilniaus Švč. Trejybės vienuolyno spaustuovės tyrimo aktualumą. Ši spaudos įmonė daugiau nei du amžius veikė LDK sostinėje. Dėl lokalizacijos administraciniame ir ekonominiame valstybės centre,

ji turėjo daugiau galimybių dalyvauti kultūros procesuose nei periferijos įmonės. Svarbu paminėti, kad Vilnius laikytinas išskirtiniu miestu LDK istorijoje – tai buvo vienintelis miestas, kuriame veikė kelios institucinės spaustuvės. Kita vertus, kelių spaustuvių santalka kėlė specifinių problemų, ypač konkurencijos, kuri buvo reikšminga LDK spaudos plėtrai ir įvairovei. Kitas unikalus Vilniaus bruožas – multikultūriškumas – turi aiškias sąsajas su dabartinės visuomenės aktualijomis. Dėl paspartėjusios tarptautinės migracijos šiandien žmonės susiduria su netolerancijos bei išankstinio nusistatymo atvejais ir visuomenė ragina įvairių sričių mokslininkus analizuoti šių problemų priežastis bei ieškoti sprendimo būdų. Istorinių reiškinių tyrėjai gali suteikti vertingų žinių, kaip praeityje buvo kuriama tolerancijos ir kultūrų pagarbos aplinka daugiatautėje visuomenėje. Taigi, bazilijonų vienuolynas LDK sostinėje atstovavo Graikų katalikų bažnyčiai, kuri ATR konfesinėje hierarchijoje turėjo mažiau teisių nei katalikai. Nepaisant žemesnės socialinės padėties, vienuoliai bazilijonai galėjo vystyti spaudos veiklą katalikų dominuojamoje visuomenėje. Iš čia aiškėja pasekmės (t. y. praradimai, laimėjimai), kurios atspindėjo LDK kultūros savitumus.

Taip pat reiktų akcentuoti pirmosios bazilijonų spaudos įmonės tyrimo aktualumą Rytų Europos regiono humanitarinių mokslų mastu, ypač turint omenyje paskutinio dešimtmečio visuomeninius politinius ir bažnytinius įvykius Ukrainoje. Paspartėję integracijos procesai su Europos Sąjunga išryškino Ukrainos visuomenėje krizės požymius, susijusius su įvairiomis gyvenimo sritimis. Dėl šios priežasties Ukrainos mokslininkai ieško koncepcijų, kurios nušviestų istorines šiuolaikinių procesų priežastis, taip pat nustatytų glaudesnes sąsajas su ATR paveldu, ypač su LDK, atlikusia krikščioniškos Europos vertybių sklaidoje tarpininkės funkciją. Šiuo atžvilgiu pažymėtinas Ukrainos visuomenės požiūris į Vilniaus Švč. Trejybės bazilijonų vienuolyną. Šiandien jame buriasi Lietuvos unitų ukrainiečių

diaspora, kuri laiko save LDK vertybių tęsėja. Todėl Ukrainos Bažnyčios istorikams šis vienuolynas svarbus kaip ATR bazilijonų vienuolijos administracinis ir dvasinis centras, taip pat reikšmingas ir Vilnius – kaip buvusi rusėnų Kijevo metropolijos sostinė. Lietuvos mokslininkai irgi suinteresuoti naujų istoriosofinių koncepcijų, kuriomis siekiama apčiuopti daugiatautės ir multikultūrės LDK savitumus, kūrimu. Taigi, naujas Vilniaus Švč. Trejybės vienuolyno spaustuvės tyrimas prisidėtų prie glaudesnio Lietuvos ir Ukrainos istorinio ir kultūrinio bendrumo nustatymo.

Temos iširtumas. Vilniaus Švč. Trejybės bazilijonų vienuolyno spaustuvė pirmą kartą į tyrėjų akiratį pateko, kai joje dar vyko spaudos darbai – 1823 ir 1826 m. ji buvo paminėta Joachimo Lelewelio ir Jerzy Samuelio Bandtkies knygos istorijos apybraižose kaip viena senųjų ATR spaustuvių. Šiandien Vilniaus bazilijonų spaustuvė įsitvirtinusi kelių nacionalinių istoriografijos tradicijų kryžkelėje. Tuo tik patvirtinama jos, kaip kultūrų sąveikos tarpininkės, svarba ir unikali pozicija. Skirtingose šalyse vyrauja tendencija koncentruotis tik į vieną spaustuvės leidybinio repertuaro segmento tyrimą remiantis kalbiniu kriterijumi, tapatinamu su tam tikromis tautybėmis. Antai Lenkijos tyrėjai dažniausiai nagrinėja XVII–XVIII a. lenkiškas knygas (išskyrus Z. Jaroszewicz-Pieresławcew), o rusų, baltarusių bei ukrainiečių mokslininkai didžiausią dėmesį skiria bazilijonų kirilikos knygoms (ypač sentikių). Lietuvos mokslininkams priklauso išskirtinis nuopelnas nustatant lietuviškų knygų kiekybinius bei kokybinius bruožus. Kita vertus, nepaisant ryškėjančių kontūrų visais šiais tyrimais nesukuriamas išsamus Vilniaus bazilijonų leidybinio repertuaro vaizdas, nes į mokslininkų akiratį retai kada patenka XVIII a. lotyniškos knygos, o XIX a. pradžios lotyniškų, lenkiškų, latviškų ir unitų kirilikos knygų bruožai apskritai nenagrinėti. Historiografijoje vyrauja Lenkijos mokslininkės Marijos Pidljpczak-Majerowicz nuomonė, kad Vilniaus bazilijonai iki

XVIII a. pabaigos išspausdino 237 knygas, kuriose pažymėta spaustuvė, ir dar 81 knygą be leidimo duomenų.

Istoriografijoje daugiausia spragų ryškėja tiriant bazilijonų spaustuvės veiklą. Iki šiandien jos istorijoje dominuoja faktografinės bazės formavimas, be to, pasitaiko nepagrįstų nuomonių ir prieštaringų vertinimų. Nors trūksta duomenų ir jų analizės, tyrėjai teikia savo išvalgas, kuriose įtvirtinamos modernesnių koncepcijų vizijos. Kita vertus, istoriografijos trūkumams įveikti yra pakankamai šiuolaikinių humanitarikos mokslų atradimų, padedančių tęsti tyrimus, atsižvelgiant į tiriamosios epochos konfesinį, visuomeninį ir kultūrinį kontekstą.

Tyrimo problema. Istoriografijos analizė atskleidė, kad kartais ne tiek šaltinių skurdumas, kiek metodologinės nuostatos nulėmė išvadas apie Vilniaus bazilijonų vienuolyno spaustuvės veiklos ypatumus ir formavo jos vertinimą. Dalyje tyrimų nematoma veiksmų, kurie nusako tiriamojo objekto prigimtį. Tuomet istorijos reiškinių savitumus tikslinga nustatyti remiantis jam būdingais bruožais, kylančiais iš jo poreikių, funkcionavimo konteksto ir t. t. Ypač reikalinga atsižvelgti į socialinę reiškinių prigimtį. Šiuo atžvilgiu paminėtini du bruožai, būdingi šiai institucinei spaudos įmonei. Pirmiausia Vilniaus bazilijonų vienuolyno spaustuvė priklausė ją įsteigusiai vienuolijai, t. y. religinei organizacijai su savo pašaukimais, misija, darbo metodais ir kt. Kita vertus, spaustuvė yra integrali miesto ir šalies spaudos verslo sistemos dalis. Šie du bruožai atspindi dvi socialines sistemas – religinę bei ekonominę, šalia kurių nuolat veikia trečia – komunikacinė sistema, taip pat daranti įtaką spaustuvės funkcionavimui. Iš to aiškėja, kad spaustuvė yra daugiaaspektis socialinis reiškinys. Joje susipynę religinės institucijos interesai, ekonominiai ir techniniai spaudos dėsniai bei visuomeninės komunikacijos tendencijos. Todėl norint ją pažinti turi būti atsižvelgta į socialinį daugiasluoksniškumą. Atsižvelgiant į pateiktas pastabas, formuluojama tokia tyrimo **problema**: kaip religinė prigimtis ir

pragmatiniai-ekonominiai interesai veikė spaustuvės raidą ir atsispindėjo jos produkcijoje. Sprendžiant šią problemą, tikimasi nušviesti vieno LDK visuomeninės komunikacijos sistemos elemento savitumus.

Tyrimo objektas – Vilniaus Švč. Trejybės bazilijonų vienuolyno spaustuvės veiklos organizavimas, darbuotojų personalas ir visa spaudos produkcija. Į spaustuvės produkciją įtraukiama viskas, kas joje buvo spausdinama, t. y. knygos, brošiūros, paveikslėliai, smulkioji ir akcidentinė spauda. Tyrimo chronologinės ribos – 1628–1839 m., t. y. nuo pirmosios knygos, kurioje bibliografai užfiksavo spaustuvės leidybinius duomenis iki Graikų katalikų bažnyčios uždarymo, po kurio Vilniaus bazilijonų vienuolynas su visu kilnojamuoju ir nekilnojamuoju turtu buvo perduotas Stačiatikių bažnyčiai.

Tyrimo tikslas – nustatyti spaustuvės formavimo veiksnius ir produkcijos struktūrą nuo 1628 iki 1839 m. atsižvelgiant į jos religinę prigimtį bei ją veikiančius pragmatinius-ekonominius veiksnius XVII–XVIII a. LDK Bažnyčios, kultūros ir visuomeninės komunikacijos kontekste. Tikslui pasiekti keliami šie **uždaviniai**:

- 1) išanalizuoti bazilijonų vienuolijos spaudos radimosi istorinį, konfesinį ir kultūrinį kontekstą,
- 2) pagrįsti spaustuvės veiklos periodizaciją ir išnagrinėti teisinius, techninius bei organizacinius veiklos aspektus,
- 3) nustatyti spaustuvės produkcijos kiekybinius ir kokybinius (originalumo) rodiklius bei teminę ir tipologinę struktūrą, veikiamą LDK Bažnyčios ir visuomenės pokyčių iki XIX a. pradžios.

Tyrimo šaltinių bazė. Tyrimui naudojami keturių rūšių šaltiniai: 1) archyviniai dokumentai, 2) publikuoti normatyviniai dokumentai, 3) spaustuvės leidybinė produkcija ir 4) Vilniaus Švč. Trejybės vienuolyno materialūs paminklai (pastatai ir patalpos).

1. Didžiuma archyvinių dokumentų saugoma Vilniaus ir Sankt Peterburgo atminties institucijose. Lietuvos valstybės istorijos

archyve tyrimui vertingi šeši dokumentai sukaupti Vilniaus Švč. Trejybės vienuolyno fonde (f. 1178). Pavienių dokumentų, susijusių su spaustuve, teko rinkti ir iš kitų Lietuvos valstybės istorijos archyvo fondų: Lietuvos unitų dvasinės konsistorijos (f. 634), Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriaus kanceliarijos (f. 378), Vilniaus švietimo apygardos valdybos (f. 567) ir Vilniaus miesto magistrato fondo (f. 458).

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomi keli XIX a. pradžios vienuolyno inventoriai (f. 4, inventoriai), apie bazilijonų spaustuve teikiantys įvairiarūšę informaciją. Kituose pavieniuose dokumentuose, esančiuose inventorių (f. 4) bei traktatų ir mokslo darbų (f. 3) fonduose, užfiksuoti bazilijonų, susijusių su spaustuve, veiklos faktai. Panašaus pobūdžio dokumentai yra ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskijų bibliotekos Rankraščių skyriaus fonde (f. 41).

Rusijos mokslų akademijos Istorijos instituto bibliotekos Pavelo Dobrochotovo kolekcijoje (kol. 52) saugomi tokie svarbūs dokumentai kaip XVII–XIX a. pradžios Lietuvos bazilijonų provincijos vienuolių katalogai ir 1774 bei 1799 m. vienuolyno inventoriai. Apie spaustuvinius vienuolius randama duomenų ir 1778 m. vienuolyno vizitacijoje, kuri saugoma Rusijos valstybinio istorijos archyvo (Sankt Peterburgas) Graikų unitų metropolitų kanceliarijos fonde (f. 823).

Baltarusijos valstybiniam istorijos archyvui (Minskas) priklauso 1819 ir 1821 m. Vilniaus bazilijonų vienuolyno inventoriai (f. 136). Austrijos nacionalinės bibliotekos (Viena) Rankraščių skyriuje saugomi XVIII a. bazilijonų vienuolynų vizitacijų rinkiniai, kurie anksčiau priklausė Lietuvos bazilijonų provincijos valdybai. 1709–1710 m. Vilniaus bazilijonų vienuolyno spaustuvės inventorius iš Austrijos nacionalinės bibliotekos (SN-3845) pakoreguoja istoriografijos nuomonę apie spaustuvės išvežimą į Supraslės vienuolyną. Taip pat labai vertingos yra 1793–1798 m. vizitacijos ataskaitos, kurias

sudarinėjo bazilijonas Silvestras Antonowiczius (SN-3849). Jis detaliai fiksavo vienuolių (tarp jų ir spaustuvininkų) buitines sąlygas, nusiskundimus, sveikata, pareigų atlikimą ir t. t. Šis dokumentas visapusiškai atspindi Vilniaus bazilijonų vienuolyno gyvenimą prieš prasidedant imperinės Rusijos persekiojimams.

Kaip matyti, didžiausią archyvinių dokumentų grupę sudaro Vilniaus bazilijonų vienuolyno ūkiniai dokumentai – inventoriai.

2. Paskelbtų šaltinių grupei priklauso normatyviniai dokumentai (konstitucijos, potvarkiai, privilegijos, įstatymai). Bazilijonų vienuolijos konstitucijose (Vilnius, 1773) pirmą kartą buvo suformuluotas spaudos poreikis vienuolijos misijai vykdyti. XVII a. bazilijonų kongregacijų nutarimai (Vilnius, 1900) ir Lietuvos bazilijonų provincijolo aplinkraščiai (Vilnius, 1784–1786) svarbūs tuo, kad atskleidžia konkrečiai Vilniaus bazilijonų spaustuvės ir Lietuvos bazilijonų provincijos santykius. LDK valdovo privilegijos, suteiktos Lietuvos bazilijonų provincijai dėl spaustuvės perkėlimo į Vitebską, vertimas į baltarusių kalbą buvo paskelbtas 1996 m. Be to spaustuvės ir Vilniaus Švč. Trejybės vienuolyno santykius paaiškina privilegijos, suteiktos pačiam vienuolynui. Jos paskelbtos XIX a. istorinių dokumentų rinkiniuose (Vilnius, 1843; Vilnius, 1878). Rusijos imperijos įstatymų sąvaduose (Sankt Peterburgas, 1830; Sankt Peterburgas, 1830–1885) surinkti įstatymai, apibrėžiantys Rusijos politiką bazilijonų vienuolijos ir spaustuvių atžvilgiu.

3. Svarbiu spaustuvės istorijos šaltiniu laikytinos bazilijonų leistos knygos. Jos analizuojamos įvairiais aspektais kaip įvairiarūšės informacijos laikmenos ir kaip materialūs daiktai. Sudarant Vilniaus bazilijonų spaustuvės knygų sąrašą, pirmiausia remtasi įvairiomis bibliografinėmis priemonėmis. XVII–XVIII a. lenkiškos knygos, spausdintos bazilijonų, yra suregistruotos kontroliniuose sąrašuose *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos* (1998) ir *XVIII a. Lietuvos knygos lenkų kalba* (2015) – iš viso 244 pozicijos, o Karolio Estreicherio bibliografijoje užfiksuoti 99

lenkiški jų leidiniai, išspausdinti XIX a. pirmais dešimtmečiais. Dar vienas šio laikotarpio Vilniaus bazilijonų spaustuvės leidinys lenkų kalba yra paminėtas Adamo Jocherio bibliografijoje (t. 2, nr. 4179). *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašo* (1998) analizė leido nustatyti 12 leidinių lotynų kalba, išspausdintų XVII a. O lotyniškus leidinius, išspausdintus XVIII (68) ir XIX a. pirmais dešimtmečiais (26), teko rinkti iš K. Estreicherio bibliografijos tomų – iš viso 94 pozicijos. Jis taip pat užfiksavo vieną Vilniaus bazilijonų spaustuvės leidinį prancūzų kalba (1765 m.). Kirilikos knygų pagrindiniais bibliografiniais šaltiniais tapo Georgijaus Golenčenkos suvestinis kirilikos knygų katalogas (1986), taip pat Andrejaus Voznesenskio (1991) ir Irinos Počinskajos (1994) bibliografinės publikacijos. Remiantis šių autorių darbais nustatyta 12 unitų kirilikos leidinių, išspausdintų XVII ir XVIII a. antroje pusėje, bei 56 sentikių kirilikos leidiniai, išleisti 1767–1808 metais. Dar keturi XIX a. pirmo dešimtmečio unitų kirilikos leidiniai atsispindi Aleksejaus Rodoskio (1894), Vukolo Undolskio (1871) bei Jakovo Golovackio (1874) bibliografijose. XVIII a. antros pusės–XIX a. pirmųjų dešimtmečių Vilniaus bazilijonų lietuviška produkcija išsamiai aprašyta bibliografijos *Knygos lietuvių kalba* pirmame tome (1969) – iš viso 52 pozicijos. Latvių nacionalinės bibliografijos (1999) sudarytojai užfiksavo aštuonis leidinius latvių kalba. Taigi, remiantis visomis minėtomis bibliografinėmis priemonėmis pavyko surinkti duomenis apie 583 įvairiakalbius leidinius. Atkreiptinas dėmesys, kad kai kurių leidinių leidimo duomenys bibliografijose neatskleisti ir jie buvo patikslinti analizuojant egzempliorius *de visu*.

Be to, knygų sąrašą papildė 194 pozicijos, kurios buvo nustatytos iš kitų šaltinių, t. y. iš archyvinių dokumentų, iš Vilniaus bibliotekų kortelinių / elektroninių katalogų ir pagal kitų mokslininkų paskelbtus tyrimus. Tipologiniu požiūriu šioje grupėje didžiausią dalį sudarė XIX a. pirmų dešimtmečių liturginiai kalendoriai (iš viso 84) ir mokyklų programos (iš viso

16). Nemažai sunkumų kilo identifikuojant XVIII a. spaudinius be leidimo duomenų. Priimant sprendimą apie anoniminio leidinio prieskyrą Vilniaus bazilijonų spaustuvei, laikytasi kelių nuostatų: pirma, kad leidinyje būtų ne vienas, o keli nevienarūšiai ornamentiniai elementai, būdingi bazilijonų spaustuvininkams; antra, atsižvelgiama į turinio sąsajas su bazilijonų aplinka (aiškintasi, kas yra autorius, kokiai progai sukurtas tekstas ir t. t.). Visi iš kitų šaltinių nustatyti leidiniai (išskyrus 84 liturginius kalendorius ir 16 mokyklų programų) atsispindi 1–4 prieduose.

Taigi, šiandien tyrimui sukauptas spaustuvės leidybinės produkcijos sąrašas, saugomas autorės elektroniniame archyve, susideda iš 777 pozicijų, apimančių 1628–1837 m. įvairiakalbius spaudinius.

4. Siekiant kompleksiskai ištirti bazilijonų spaustuvės veiklą į tyrimo šaltinius įtraukti Vilniaus Švč. Trejybės vienuolyno materialūs paminklai – pastatai (dabartinis adresas: Aušros Vartų gatvė 7b) ir patalpos. Spaustuvės patalpų lokalizacija, dydis ir įranga skirtingais laikotarpiais padeda išaiškinti jos svarbą įvairių vienuolyno erdvių (sakralinių, gyvenamųjų, tarnybinių) hierarchijoje.

Tyrimo metodologija. Ši disertacija yra knygos istorijos mokslo darbas apie vieną spaudos instituciją ir kartu tai tyrimas apie ankstyvosios modernybės LDK kultūrą, kurios esminiu formavimo veiksniumi buvo Bažnyčia. Uždavus klausimą, kodėl apskritai verta nagrinėti spaustuvės veiklą, mintis neabejotinai nukrypsta į pamatinę idėją apie knygos vaidmenį istorijoje. Tyrimo teoriniu pagrindu pasirinktas sociologinės krypties knygos istorijos teoretikų apibrėžimas, konceptualizuojantis knygą kaip kompleksiškos žmonių sąveikos produktą. Remiantis šiuo apibrėžimu spaustuvė suvokiama kaip specifinė socialinė institucija, sąveikaujanti su kitais veikėjais, siekiančiais sukurti spausdintinę knygą.

Kita vertus, knygotyriminkams rūpi, jog, nagrinėjant spaustuvės sąveikos formas ir būdus su kitomis institucijomis bei knygos kultūros veikėjais, galima atitolti nuo knygos istorijos uždavinių. Vengiant šio pavojaus, tyrime vadovaujamasi Thomo R. Adamso ir Nicolaso Barkerio teorine schema (London and New York, 2006), kuri suteikia galimybę analizuoti visų spausdintinę knygą kuriančių veikėjų, tarp jų ir spaustuvės, veiklą neišleidžiant iš akių jų vaidmens bendrame knygos komunikacijos cikle. Nors ši schema iš tikrųjų yra tik patobulintas Roberto Darntono komunikacijos ciklo modelio variantas, tačiau šis mokslininkas pripažino patobulinimų prasmę ir naudą. Taigi, T. R. Adamsas ir N. Barkeris išskiria knygos komunikacijos cikle penkias stadijas (leidybą, gamybą, platinimą, recepciją ir išliekamumą), kurios kinta veikiant keturiems išoriniams veiksniams. Nepaisant siauros gamybinės prigimties, spaustuvės vaidmuo XV–XVIII a. apėmė tris ciklo stadijas – leidybą, gamybą, platinimą. Šito pakanka, kad būtų galima nuspėti recepcijos ir išliekamumo stadijų, kurios pranoksta tyrimo ribas, bruožus ir nustatyti viso knygos komunikacijos ciklo savitumus.

Apibrėžiant tyrimo teorinį pamatą svarbu atkreipti dėmesį, kad iš keturių išorinių T. R. Adamso ir N. Barkerio komunikacijos ciklo veiksnių trys susideda iš vienos socialinio gyvenimo srities ir apibūdinamos kaip 1) intelektinė įtaka, 2) komercinis spaudimas ir 3) socialinė elgsena bei skonis. O vienas išorinis veiksnys susideda net iš trijų skirtingų dalių – politinės, teisinės ir religinės įtakos. Toks sujungimas nesunkiai pateisintinas bendru legitimacijos kriterijumi, tačiau konfesiškai heterogeniškoje visuomenėje, kurios struktūra priklausė nuo kelių Bažnyčių statuso, geriau būtų atskirti veiksnius kaip savarankiškus, nors ir vienas kitam artimus. Komunikacijos ciklo išorinių veiksnių koregavimas neprieštarauja autorių raginimui tikslinti juos pagal konkrečios visuomenės situaciją. Šiuo atžvilgiu pažymėtina, jog bazilijonų spaustuvei lemiamą vaidmenį turėjo ją įsteigusi institucija, t. y. bazilijonų

vienuolija, priklausiusi ATR Unitų bažnyčiai. Iš šios perspektyvos spaustuvė suvokiama kaip integrali bažnytinės aplinkos dalis, o jos produkcija – kaip šios aplinkos kultūrinis produktas. Tai verčia, nagrinėjant religinį kontekstą, vadovautis Lietuvos mokslininkų veikalais, nubrėžiančiais LDK bažnyčios istorijos gaires bei integruojančiais ją į europinių procesų kontekstą.

Pagaliau pažymėtina dar viena metodologinė nuostata, išplaukianti iš T. R. Adamso ir N. Barkerio knygos ciklo schemos ir nusakanti tyrimo teorinius rėmus. Pastaruoju metu knygotyriminkai akcentuoja, kad senosios spaustuvės uždarbui pagrindą paprastai sudarydavo atsitiktiniai, nereguliarūs užsakymai ir darbai. Todėl reikėjo praplėsti komunikacijos ciklo galutinio materialinio objekto apibrėžimą iki *bibliografinio dokumento*, kuris apima ne tik knygas, bet ir *knygų korektūrinius variantus, blankų formas, plakatus, atsišaukimus, spausdintus paveikslėlius, vizitines korteles ir net degtukų dėžučių etiketes* (T. R. Adams and N. Barker, 2006). Kalbant apie pačias knygas, tyrime vadovaujamosi nuostata, kad, siekiant atskleisti knygos vaidmenį žmonijos istorijoje, būtina nustatyti universumą visų knygų, kurios, anot Roger Chartier, *kada nors buvo išleistos ir skaitomos, nepriklausomai nuo to, ar šiuolaikinė filosofinė bei literatūrinė tradicija pripažįsta jų tekstų vertę*.

Tyrimo metodų pasirinkimą nulėmė Vilniaus bazilijonų spaustuvei analogiškų LDK spaudos įmonių tyrimai bei šiuolaikinio knygos istorijos mokslo sukaupta patirtis nagrinėjant knygos vaidmenį istorijoje. Taigi, nustatant spaustuvės raidos dėsnius remtasi istoriniais metodais: *genetiniu, lyginamuoju ir aprašomuoju. Periodizavimo metodas* taikytas istoriniams raidos etapams išskirti ir pagrįsti. Pasikartojantys duomenys apie produktyvumą ir techninį aprūpinimą įvairiais laikotarpiais analizuojami ir lyginami remiantis sukauptais statistiniais duomenimis. Socialinis tiriamojo reiškinių lygmuo suponuoja tam tikrų visuomenės grupių dalyvavimą. Šis aspektas analizuojamas

biografiniu metodu nustatant spaudos organizatorių, vykdytojų ir kitų suinteresuotų spaudos rezultatais asmenų veiklos pobūdį. Iš knygotyros metodų pirmiausia paminėtinas *bibliografinis metodas*. Jį pasitelkus buvo sukurta spaustuvės produkcijos bibliografinė bazė, taip pat atliktas visos produkcijos grupavimas pagal įvairius kiekybinius ir kokybinius kriterijus. Visa sukaupta bibliografinė informacija tapo pagrindu analizuoti viseto tendencijas sinchroniniu ir diachroniniu aspektu. Remiantis *tipografiniu metodu* (ornamentinių elementų ir šriftų analize) buvo atlikta anoniminių ir kontrafakcinių leidinių identifikacija. Tai leido patikslinti kai kuriuos istoriografijos teiginius ir priskirti spaustuvei nemažai anoniminių leidinių. Aiškinantis spaustuvės leidinių socialines paskirtis buvo taikomas *funkcinis knygotyros metodas*, o tipologiniai repertuaro ypatumai nustatomi pasitelkiant *struktūrinį tipologinį metodą*.

Tyrimo naujumas. Tyrime siūloma kompleksinė spaustuvės tyrimo prieiga, atsižvelgiant į jos bažnytinę institucinę prigimtį. Kompleksinė prieiga akcentuoja, kad bazilijonų spaustuvės raidos kryptis nulėmė skirtingi veiksniai – pirmiausia bažnytiniai, vėliau ir spaudos verslo. Be to, atskleidžiant spaustuvės veiklos ypatumus vertintina ir LDK visuomeninė komunikacija, kuri suvokiama kaip skirtingų socialinių luomų ir grupių komunikacija per spausdintinę knygą. Spaustuvės tyrimas atveria naujas perspektyvas XVI–XVIII a. Vilniaus spaudos ir kultūros tyrimams. Ligšiol išsamios analizės sulaukė dvi senosios Vilniaus spaustuvės, kurios reprezentuoja skirtingas LDK kultūras, tai yra akademijos spaustuvė, susijusi su aukštųjų mokyklų institucine kultūra, bei Mamoničių šeimos spaudos įmonė, kurioje reiškėsi miestiečių kultūros komercinis pradai. Bazilijonų spaustuvės tyrimas atskleidžia Vilniaus vienuolių institucinę tradiciją, kurioje sąveikavo kelios krikščioniškos konfesinės kultūros. Taip pat spaustuvės istorija papildoma Lietuvos bazilijonų provincijos istorija, kuri iki šiol yra nepakankamai žinoma. Tyrime nagrinėjamas bazilijonų

bendruomenės kaip savito LDK intelektualinio elito formavimasis, jo komunikacija su katalikų vienuolijomis, LDK bajorija ir valstietiška visuomene.

Ginamieji teiginiai:

1. Institucinei spaustuvei būdingos prieštaringos tendencijos, atsirandančios dėl skirtingų pačios spaustuvės ir jos savininkų siekių. Viena vertus, vadovaudamasi verslumu, spaustuvė siekia savarankiškai suformuoti spaudos darbų kryptį, derindama darbus saviems su kitų visuomenės grupių užsakymais. Kita vertus, spaustuvė negali ištrūkti iš bažnytinės institucijos, reikalaujančios paisyti jos interesų, kontrolės. Šios kontroversijos sprendimo variacijos lemia kiekvienos institucinės spaustuvės ir visos LDK spaudos kultūros savitumus.

2. Spaustuvės veikla paskatino Lietuvos bazilijonų provincijoje formotis profesionalių cenzorių, spaustuvininkų, autorių ir knygų platintojų institucijas, kurios užtikrino knygos komunikacijos gyvybingumą.

3. Dėl pakankamai aukštos spaudos darbų kokybės Vilniaus bazilijonų spaustuvė gaudavo leidybinių užsakymų iš kitų konfesijų (katalikų ir sentikių) bei inteligentijos bendruomenių (Vilniaus universiteto), todėl jos repertuaras nebuvo siauros konfesinės paskirties.

4. Vilniaus bazilijonų spaustuvės produkcija kelis kartus viršija istoriografijoje pateiktus duomenis ir tai leidžia spaustuvę įvertinti kaip vieną didžiausių, po Akademijos spaustuvės, Vilniaus ir LDK spaudos įmonių.

Disertacijos struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, trys dalys, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas bei keturi priedai. Pirmoje disertacijos dalyje apibrėžiami socialiniai ir konfesiniai veiksniai, turėję įtakos spaustuvės įsteigimui ir jos veiklos kryptims. Pirmos dalies pirmame skyriuje analizuojamas XVI a. pabaigos–XVII a. pradžios LDK spaudos kontekstas, kuriame toliau gvildinama, kokiomis kryptimis plėtojosi bazilijonų vienuolynų (Supraslės,

Počajivo, Univo, Minsko) ir kitų unitų institucijų (vyskupo, brolijos) spaustuvės. Pirmos dalies antrame skyriuje analizuojami bazilijonų vienuolijos kaip potridentinės vienuoliškos organizacijos formavimosi bruožai, akcentuojant Lietuvos provincijos savitumus. Taip pat čia nustatomos veiklos, kurios lėmė knygos kultūros plėtrą: tai sielovados ir švietimo darbų organizavimas. Pirmos dalies trečiame skyriuje atskleidžiami Vilniaus Švč. Trejybės vienuolyno veiklos savitumai, kurie nulėmė galimybes čia steigti spaustuvę.

Antroje disertacijos dalyje gvildenami spaustuvės įsteigimo, periodizacijos, veiklos aspektai, nustatoma, kaip kito jos teisinis statusas keičiantis politinėms sąlygoms, analizuojami materialiniai pajėgumai skirtingais laikotarpiais ir darbo organizavimo tvarka. Taip pat atsižvelgiant į spaustuvės daugiavertumą, nagrinėjami tiek knygų spaudos, tiek leidybos bei platinimo klausimai. Antro skyriaus pirmame poskyryje nustatomi spaustuvės prefektai ir darbuotojai, analizuojami jų socialiniai bruožai, taip pat rekonstruojamas darbuotojų skaičius skirtingais laikotarpiais. Trečiame skyriuje aiškinamas spaustuvės likimas po Graikų katalikų bažnyčios bei Bazilijonų vienuolijos panaikinimo.

Trečioje disertacijos dalyje įvairiais aspektais nustatomi ir analizuojami spaustuvės produkcijos ypatumai. Čia apibrėžiami bendri kiekybiniai leidybinio viseto parametrai ir jo spausdinimo dinamika skirtingais laikotarpiais. Atskirai keliamas klausimas dėl perspaudų santykio su originalia produkcija. Literatūriniai leidinių savitumai nustatomi analizuojant jų turinio sąsajas su Bažnyčios ir LDK visuomenės poreikiais bei ideologinėmis koncepcijomis. Taip pat leidybinės produkcijos aktualumas siejamas su autorių, vertėjų bei rengėjų sudėties analize. Trečios dalies trečiame skyriuje bazilijonų spausdiniai analizuojami kaip materialinė teksto laikmena – dėmesio centre jų formatas, apimtis, įrišai, šriftas ir poligrafinis apipavidalinimas. Išoriniai ir vidiniai knygų elementai nuosekliai gretinami su jų tekstų paskirtimi.

Išvados

1. Kompleksiška Vilniaus bazilijonų spaustuvės analizė buvo galima pirmiausia išsiaiškinus veiksnius, kurie paskatino jos steigimą. Tiriant nustatyta, kad spaustuvei, kaip instituciniam padaliniiui, atsirasti buvo svarbi Graikų katalikų, t. y. Unitų, bažnyčios padėtis XVII a. pirmais dešimtmečiais. Taip pat tyrime konstatuota, kad nemažiau svarbi buvo reformuotos pagal potridentines nuostatas bazilijonų vienuolijos raida ir siekiai: misijinis vienuolijos pašaukimas paskatino plėtoti tikinčiųjų sielovadą, vykdyti liaudies švietimą ir užtikrinti naujos formacijos dvasininkų rengimą. Kadangi visoms šioms veikloms būtina pagalbinė priemonė buvo spausdintinė knyga, vienuolijos vadovybė, poreikio skatinama, gana anksti suvokė savos spaustuvės būtinumą. Vilniaus bazilijonų vienuolyno, kaip spaustuvės lokalizacijos, veiklos analizė parodė, kad vienuolyne buvo nuolat puoselėjama knygos kultūra, kaupiami knygų rinkiniai, kurie užtikrino sąlygas dvasininkijos literatūrinei veiklai. Taip pat paaiškėja, kad bazilijonų vienuolyno suartėjimas su Vilniaus miesto bendruomene ir elitu sudarė sąlygas glaudesnei bazilijonų sąveikai su katalikų kultūra, o tai atsiliepė spaustuvės repertuaro kokybei.

2. Tyrimas parodė, jog spaustuvė buvo atnaujinama keturis kartus skirtingų steigėjų ir jos materialinė padėtis bei pajėgumai priklausė nuo steigėjų lūkesčių bei tikslų. XVII a. unitų bažnytiniai hierarchai žiūrėjo į spaustuvę kaip į liturginių knygų gamintoją, o tai mažino jos veiklos lauką ir galimybes užtikrinti nuolatinį pelną. XVIII a. spaustuvės valdymą perėmė Lietuvos bazilijonų provincijos vadovybė, kuriai spaustuvė rūpėjo ne tik kaip knygų gaminimo priemonė, bet ir kaip Lietuvos bazilijonų provincijos materialinis šaltinis. Galima teigti, kad toks požiūris buvo naudingas spaustuvės veiklos plėtrai, nes suponavo jos ekonominę gerovę. Po ATR trečiojo padalijimo Lietuvos bazilijonų vadovybė

liko spaustuvės savininke iki 1832 m., kai buvo panaikintos bazilijonų provincijolo pareigos. Imperinės Rusijos priešiška politika bei visuomenės sekuliarizacija paskatino bazilijonų vienuoliją prisiderinti prie naujų socialinių realijų, o spaustuvės veiklai atnaujinti jokių pastangų vienuolijos vadovybė nerodė. Tyrimas koreguoja istoriografijos teiginį apie spaustuvės uždarymą 1839 m. Iš tikrųjų jos paskutiniai leidiniai išspausdinti 1837 m., o 1838 m. dėl Rusijos administracijos nurodymų ignoravimo iš pareigų pašalintas jos prefektas. Be to, paaiškėja, kad 1839 m. Rusijos valdžia neturėjo aiškaus plano dėl spaustuvės įrangos panaudojimo ateities. Manytina, kad jos likimą galutinai nulėmė 1844 m. Romos katalikų dvasinės kolegijos, priklausiusios Rusijos vidaus reikalų ministerijai, įsakymas panaikinti visas vienuolynų spaustuves.

3. Šiandien dar trūksta duomenų, kaip buvo organizuojamas spaustuvės darbas pirmuoju veiklos periodu (1628–1693), užtat galima teigti, kad XVIII a. antroje pusėje ji buvo gana pajėgi manufaktūros tipo įmonė: spaustuvės salėje buvo įrengtos ketverios spaudos staklės ir vienos staklės graviūrų spaudai. Ši spaustuvė prilygo vidutinio dydžio ATR spaustuvei XVIII a. Tyrimo metu nepasitvirtino V. Merkio teiginys, kad 1811 m. spaustuvė turėjo 11 spaudos staklių. Atskleista, kad XVII a. bazilijonų spaustuvės spaudmenų rinkinius papildė ne tik spaustuvininke Leono Mamoničiaus, bet ir Kuteino stačiatikių vienuolyno spaustuvės spaudmenys. Taip pat apie bazilijonų sąsajas su kitomis Vilniaus ir ATR spaustuvėmis liudija XVIII a. vinječių ir kitos ornamentikos leidiniuose migravimo bei kopijavimo atvejai. Vis dėlto šių sąsajų priežastys nėra aiškios ir reikalauja naujų bei išsamesnių LDK spaudos raidos tyrimų. Bazilijonų spaustuvės personalas buvo toks pat kaip kitose ATR institucinėse spaudos įmonėse: jos prefektais paskiriami išsilavinę dvasininkai, spaudos darbus atlikdavo kvalifikuoti broliai vienuoliai, o nuo XVIII a. pabaigos – vien tik samdomi

darbuotojai, daugiausia bajorų kilmės. XVIII–XIX a. sandūroje spaustuvės kolektyvą sudarė 10 žmonių. Knygų platinimo kanalų ir reklamos analizė atskleidė gana konservatyvų spaustuvės valdytojų požiūrį į produkcijos realizavimo organizavimą, kuris prisidėjo prie spaustuvės stagnacijos XIX a. pradžioje.

4. Remiantis archyvinės medžiagos analize nustatyta, kad spaustuvė visais laikotarpiais atliko įvairios paskirties užsakymus, kurie, be knygų, apėmė ir smulkiają bei akcidentinę spaudą. Tyrimas galutinai paneigia plačiai paplitusį teiginį, esą 1794 m. Vilniaus bazilijonų spaustuvėje spausdinti atsišaukimai, taip pat ir Vlado Abramavičiaus tvirtinimą, kad tais pačiais metais bazilijonai spausdino Lietuvos tautinės aukščiausios tarybos laikraštį. Net ir be atsišaukimų bei laikraščių, šiandien nustatytas spaustuvės leidinių kiekybinis visetas, t. y. 777 pavadinimų leidiniai, kurie, įskaitant tominius leidinius, sudaro 802 leidinių vienetus, smarkiai viršija nuo XX a. literatūroje kartojamą A. Kaweckos ir M. Pidłypczak-Majerowicz skaičių. Nauji duomenys leidžia daryti išvadą, kad iš visų ATR bazilijonų spaustuvių Vilniaus spaustuvė sukūrė didžiausią leidybinį repertuarą. Remiantis šiuolaikinės istoriografijos sukauptomis žiniomis apie kitas XVII–XIX a. pradžios Vilniaus miesto spaudos įmones, galima teigti, kad Vilniaus bazilijonų spaustuvė produkcijos apimtimi buvo antra po Akademijos spaustuvės ir aplenkė pranciškonų, pijorų bei misionierių institucines spaustuves. Teminė ir tipologinė leidinių analizė leidžia teigti, jog bazilijonai neturėjo specialios ilgalaikės leidybos programos. Tai koreliuoja su gana maža unitų bei bazilijonų kūrybos dalimi spaustuvės leidybiniame visete, kuriame dominuoja kitų LDK ir ATR katalikų vienuolių bei privačių asmenų veikalai. Autorių ir kalbos požiūriu didesnę repertuaro dalį sudarė tuometinių autorių tekstai lenkų kalba. Be to, leidybinę produkciją svariai papildė kitų ir savos spaustuvės leidinių perspaudai ir kartotinės laidos. Paskirties požiūriu vyravo taikomojo pobūdžio religinė literatūra, apimanti įvairias religinio

asmeninio bei visuomeninio gyvenimo puses. Leidinių išorinių požymių analizė atskleidžia tendenciją leisti pigias, mažo formato knygas, skirtas platesnei katalikiškai auditorijai. Spaustuvės poligrafinį stilių galima apibūdinti kaip tradicinį ir gana meistrišką, nes spaustuvininkai gebėjo išlaikyti kelių konfesijų meninius savitumus.

5. Bazilijonų spaudos ir Unitų bažnyčios istorijos kontekste Vilniaus bazilijonų spaustuvė išskyla kaip svarbių unitų teologinių ir mokslinių istorinių veikalų leidėja. Unitų bažnyčios identiteto formavimuisi buvo svarbu publikuoti bazilijonų Pachomiuszo Ohilewicziaus, Ignaco Kulczyńskio, Józefo Narolskio, Ignaco Stebelskio ir Ambrožo Kiryato teologinius bei istorinius veikalus. Kartu tyrimas patvirtina, kad Vilniaus bazilijonų spaustuvė liko unitų liturginių knygų leidybos nuošalyje. O katalikų teologinė ir ypač įvairiarūšė bei įvairiakalbė devocinė literatūra atitiko potridentinių katalikų reformų kryptis, taip pat katalikų švietimo misijų tikslus atliepė dažni elementorių leidimai įvairiomis kalbomis – bažnytine slavų, lenkų, lietuvių, latvių, lotynų. Nustaćius pagrindinius religinės paskirties knygų tipus išryškėja misijinis repertuaro pobūdis. Šiam apibūdinimui neprieštarauja kai kurių Apšvietos katalikų veikėjų leidiniai, kurie paprastai atstovauja saikingų Apšvietos reformų kryptį. Klaidinga būtų manyti, kad bazilijonai palaikė plintančią visuomenės sekuliarizaciją. Tačiau nepaisant konservatyvių pažiūrų, iki XIX a. pradžios jie sukūrė palyginti stabiliai veikiančią spaudos įmonę, kuri pasitarnavo naujų kartų dvasininkijai ir inteligentijai, profesionaliai atlikdama spaudos paslaugas ir iš dalies atliepdama visuomenės poreikius aktualiai literatūrai.

6. Žvelgiant iš komunikacinės ir socialinės perspektyvos spaustuvės vaidmenį lėmė jos gebėjimas inicijuoti socialines praktikas, susijusias su knygos kultūra. Vilniaus bazilijonų spaustuvės įsteigimas paskatino atsirasti bazilijonų vienuolijoje kelias institucijas, kurios užtikrino spausdintos knygos

komunikacijos gyvybingumą. Tai buvo pirmiausia bazilijonų autorių, vertėjų ir rengėjų institucija, kūrusi knygos tekstus. Kadangi bazilijonų spaustuvės institucinė prigimtis reikalavo laikytis Bažnyčios pripažintų kanonų bei vertybių, tai paskatino sukurti knygos įteisinimo instituciją – bazilijonų cenzūrą. Bazilijonai spaustuvininkai sudarė trečią komunikacijos ciklo instituciją, atsakingą už knygos įdaiktinimą, t. y. spausdinimą. Paskutinėje knygos komunikacijos stadijoje, kurioje vyksta knygos sklaida, įprasminami ankstesnių stadijų siekiai ir kartu sukuriamos prielaidos naujai knygai atsirasti. Šioje stadijoje pagrindinis vaidmuo teko bazilijonams platintojams – tiek specialiai paskirtiems asmenims (pavyzdžiui, spaustuvės prefektui), tiek tarpininkams (vienuolynams). Tyrimas parodė, kad kiekviena knygos komunikacijos dalyvių grupė (institucija) buvo atvira kitų socialinių sluoksnių atstovams, o spaustuvė buvo jungiantysis veiksnys. Ypač atkreiptinas dėmesys, kad nuo XVII a. su spaustuve bendradarbiavo moterys literatės, kurios kelis šimtmečius sudarė mažiausią LDK tekstų kūrėjų grupę. Taigi, knygos komunikacijos ciklas, suformuotas spaustuvės ir sujungtas į grandinę – bazilijonų autoriai, cenzoriai, spaustuvininkai, platintojai, – įrodo XVII–XVIII a. LDK institucinės spaustuvės integralumą ir svarbą knygos kultūros formavimo procese.

PUBLICATIONS ON THE DISSERTATION THEME

PASKELBTI STRAIPSNIAI DISERTACIJOS TEMA

1. KAŽURO, Ina. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaustuvių privilegijos. *Knygotyra*, t. 68, 2017, p. 38–82.
2. KAŽURO, Ina. Vilniaus bazilijonų spaustuvės (1628–1845) veiklos organizavimas. *Knygotyra*, t. 69, 2017, p. 7–41.
3. KAŽURO, Ina. Bazilijonų vienuolijos ryšiai su Vilniaus universitetu. *Lietuvos istorijos studijos*, t. 42, 2018, p. 29–47.

APIE AUTOREŲ

Ina Kažuro gimė 1973 m. Vilniuje. Vilniaus universiteto Filologijos fakultete 1997 m. įgijo rusų filologijos bakalauro, o 1999 m. – slavų literatūrų magistro diplomą. Nuo 2011 m. dirba Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje.
El. paštas: ina.kazuro@mb.vu.lt.

NOTES

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius

El. p. info@leidykla.vu.lt,

www.leidykla.vu.lt

Tiražas 45 egz.